

ПОЛЬЩА В 1918–1926 РР. У ВИМІРІ СЬОГОДЕННЯ

У статті подано погляди авторки на становлення Польської Республіки у 1918–1926 рр. з сучасної перспективи українського дослідника.

Ключові слова: Польща, міжвоєнна доба, державність, суспільно-політичний розвиток.

11 листопада 1918 р. планета зітхнула з полегшенням, – завершилась Перша світова війна. Цього ж дня особливі відчуття сповнювали поляків, – здійснилась їх давня мрія – воскресла Річ Посполита, три розділені імперіями і десятиліттями різного буття терени злились в єдиний державний організм. Кропітка органічна праця у поєднанні з визвольним рухом, причинно-наслідкова закономірність, чи щаслива випадковість, – по-різному сприймали мешканці Польщі буремні події листопада 1918-го, неоднозначні в оцінці домінуючих чинників на шляху поляків до свободи й науковці. Два десятиліття успіхів і невдач, радісної ейфорії, піднесення патріотизму й розчарування і трагедії. Час між Двома війнами – яскравий спалах продовження історичної традиції, котрий, попри різні тривоги й мерехтіння, освітив новітню добу історії Польської держави. Проголошення 11 листопада 1918 р. незалежності Польщі завершило багатолітні зусилля поляків у відродженні країни, відповідало вимогам національної і європейської історії. Друга Річ Посполита стала важливим кроком до суверенного самовизначення і самоствердження поляків як державної нації.

Пошуки нашої країни точки власної сили задля покращення якості життя людей і можливостей їх розвитку в умовах сучасної Української державності, відповідей на виклики, які висуває ХХІ століття як епоха глибоких змін і трансформацій, необхідність розвитку на Богом даній землі поряд з іншими близькими і далекими сусідами актуалізує інтерес до уроків державотворення зламних періодів зарубіжної історії, зокрема, творення державностей після Першої світової війни, коли в буквальному означенні – світ змінився. Розпочався відлік за нових геополітичних й культурно-технологічних умов й історії Польщі, інтерес до якої в Україні природний та зрозумілий.

Історіографічний і джерелознавчий аналіз засвідчує, що різних аспектів висунутого комплексного концепту Польщі окреслених років торкалися як зарубіжні, так і вітчизняні науковці від 1918-го до 2010-го. З-поміж авторів найбільш помітних праць новітнього часу назовемо А. Айненкеля [1], Д. і Т. Наленчів [2], Н. Дейвіса [3], П. Вандича [4], Л. Зашкільняка [5], М. Литвина [6], ін. Зауважимо, що окреслена наукова проблематика є сферою зацікавлення і авторки статті [7], що дає підстави висловити певні міркування щодо становлення Другої Речі Посполитої у вимірі сьогодення.

Аналіз історичних передумов відродження незалежності Польщі приводить до висновку, що вони сформувалися на рубежі ХІХ–ХХ ст. і визначалися внутрішніми й зовнішніми факторами: станом польських земель у складі Російської, Німецької та Австро-Угорської імперій, а також наслідками світової війни 1914–1918 рр., посиленням національно-визвольних рухів, розвитком суспільно-політичної думки щодо свободи і суверенності кожного народу, його правом на національну державність. Польща відновилася 1918 р. у результаті комбінованої дії об'єктивних й суб'єктивних внутрішніх і міжнародних чинників, завдяки збігові національних інтересів та зовнішньополітичної ситуації. Мозаїка

подій та ситуацій в руках народу і її еліти, очільників країн-переможців стала видимою картиною – першою, з нової книги державного життя Польської Республіки.

Відродження польської державності – підготовлене усім ходом вітчизняної та світової історії, становило закономірний результат державницьких прагнень поляків, їх боротьби за свободу і політичну самостійність. Проголошення незалежності започаткувало нову якісно модель розвитку, суть якої полягала у створенні суспільного устрою на парламентсько-демократичних засадах.

Важливим кроком на шляху становлення Польщі стало визначення її кордонів та їх захист. У розв'язанні цих завдань виокремимо збройний, дипломатичний, політичний та культурний чинники. Територіальне визначення завершило процес формування Польщі як суверенної держави, дієвого суб'єкта міжнародних відносин. Відтак силове встановлення частини її кордонів призвело до напруги із сусідніми країнами і народами, що негативно вплинуло на державотворчі процеси.

Із здобуттям незалежності розпочався перехід на наступну сходинку розвитку суспільно-політичних сил, демократизації їх життя і діяльності. Новосформована політична система стала функціональною частиною польського парламентаризму, що складалася в процесі диференціації суспільства шляхом трансформації політичних партій, їх програмних установок у нових умовах. Вона віддзеркалювала складності й суперечності доби, відображала соціально-економічні й національні відносини. Її характеризувала множинність партій, організацій та ідейних течій. Система багатопартійності виступала впливовим чинником формування національної демократії. Принципи життєдіяльності політичних організацій визначила конституція 1921 р. Помітну роль у суспільному житті того часу відіграв табір національно-демократичних сил і так звана незалежна лівиця. Значення партій, що представляли інші політичні напрямки, було меншим.

Особливо значущими у відбудові та розвитку Польської держави були перші вибори до сейму 1919 р. та прийняття Малої конституції країни, інших законодавчих актів, що становили національно-державницькі основи польського парламентаризму і сприяли піднесенню свідомості поляків та посиленню їх громадсько-політичної активності. Законодавчий сейм відіграв важливу роль у боротьбі за територіальні форми й устрій відродженої Польщі, розбудові її на демократичних республіканських засадах шляхом парламентської демократії, національної інтеграції, що мало особливе значення за тогочасних реальних внутрішніх умов, нестабільного міжнародного становища, невизначених кордонів; створенні співпрацю в ході його роботи представників різних регіонів, суспільних груп і політичних сил правової й адміністративної реформ, інших законодавчих соціально-економічних і духовно-культурних актів.

Розглядаючи становлення національної державності в окреслений період, бачимо, що внаслідок розгорнутих політичних та соціально-економічних перетворень процес формування політичної системи Польщі загалом демократичний, що відображено у конституції 1921 р. Побудована частково за зразком французької й американської, як із урахуванням національних традицій, зокрема конституції 3 травня 1791 р., будучи тоді однією з найдемократичніших, юридично закріпила суспільно-політичний устрій парламентської демократії, багатолітні прагнення польського народу до державної самостійності, закінчивши створення законодавчо-політичних основ держави як цілісного організму з чіткою визначеністю її структурних елементів, їх функціонального призначення та принципів взаємин. Вона завершила формування інституцій держави і на деякий час стабілізувала її внутрішню структуру, ставши логічним підтвердженням незалежності й конституційності Польщі як головної політичної основи для практичної реалізації державного суверенітету, точкою відліку нового періоду в польській історії. Відповідно до Березневої конституції 1921 р. [8] Польща стала парламентською республікою, де законодавчу владу уособлював двопалатний парламент – сейм і сенат, а виконавчу – президент, якого обирали на семирічний термін, і Рада Міністрів, відповідальна перед Національними зборами – спільним засіданням сейму й сенату. Влада президента суттєво

обмежувалася конституційно, чим створено умови для розвитку демократичної політичної системи. Польська конституція 1921 р. визнавала верховенство народу, рівність громадян перед законом, передбачала свободу совісті, слова, друку та організацій, охорону власності всіх громадян, установ, товариств. Основний закон був актом важливої ваги, що залежно від характеру урядів робив можливим поступ на шляху демократизації суспільно-політичного життя у країні. Затвердження конституції забезпечило: формування правової системи держави, утвердження законності та правопорядку в суспільстві, виховання правової свідомості й політичної культури населення; стало важливим фактором розбудови національної державності на основі нової політико-законодавчої бази, ґрунтованої на конституційних основах, трансформації або відміні загальнообов'язкових правил і принципів найвищої юридичної сили відповідно до суспільних реалій життя. Прийняття конституції 1921 р. створило юридичне підґрунтя для ефективної і раціональної розбудови політичних структур, стабілізації економіки, формування громадянського суспільства, органічного входження країни до світової спільноти. Завдяки конституційним засадам поляки досягли певних успіхів щодо ліквідації пережитків більш як столітньої неволі; вибудовано структуру державної влади і сформовано її центральні органи, визначено модель державно-політичного устрою на основі парламентської демократії, забезпечено його функціонування у складних умовах міжвоєнної Європи. Підкреслимо також, що слабкими місцями польської парламентської системи були: політична роздробленість сейму та його неструктуризованість, короткочасність коаліційних урядів, відсутність на більшості польських територій міцної основи для демократії, яка в багатьох відношеннях виявилася слабкою й обмеженою, неухильно підштовхувала країну в бік авторитарного режиму.

Звісно в контексті доби державотворення певні, доволі неоднозначні ролі, відігравали й займали представники різних соціальних верств населення: селяни, міщани, робітники, інтелігенція. І тут є над чим замислитися вдумливому досліднику. А проте чи не найбільший вплив на процеси відродження й поступу Польщі здійснила її політична еліта. Прізвища її виразників говорять самі за себе, як наприклад: Ю. Пілсудський, Р. Дмовський, В. Корфанти, І. Дашинський, В. Вітос, І. Падеревський, М. Ратай, ін.

Розгляд польської специфіки кризь призму національного державотворення показує, що трансформаційні процеси у відновленій Польщі спрямовувалися на створення соціально-економічних умов, розвиток гуманітарно-культурної та національної політики влади як нерозривних сфер життєдіяльності соціуму. Перші роки державності показали, що початковий період для суспільства був важким і болісним в умовах руйнацій і значних матеріальних та людських втрат; глибокої кризи польської економіки й низького матеріального добробуту населення; соціально-економічних диференціацій між окремими регіонами, які мали не тільки економічний, а й глибший політичний зміст – служили фундаментом консолідації суспільно-політичного життя; відсутності кваліфікованих кадрів, інвестицій тощо. Згадані чинники сукупно становили суть і зміст двох суперечливих, але взаємопов'язаних соціально-політичних явищ: економічної розрухи у поєднанні з важкою спадщиною минулого, занепаду промисловості та сільського господарства, наростання соціальних суперечностей і політичної нестабільності, які гальмували поступ суспільства, з одного боку, і зародження, становлення та формування в межах відродженої Польщі нових соціально-економічних відносин – з іншого. При цьому зауважимо, що Друга Річ Посполита у післявоєнних складних внутрішніх і зовнішньополітичних умовах певною мірою зуміла модернізувати національну економіку відповідно до нових завдань щодо створення соціально-економічних засад польського суспільства на основах ринкових відносин і демократизації суспільно-політичного життя, зокрема: виведено країну з економічного розладу, відновлено зруйновані війною промисловість та сільське господарство, створено внутрішні й завойовано нові зовнішні ринки, ліквідовано фінансовий хаос і припинено інфляцію, надано роботу сотням тисяч безробітних, забезпечено країну продуктами харчування. Усе це позитивно позначилося на соціально-економічному житті держави.

Соціально-економічний розвиток Польщі післявоєнної доби характерний численними злетами й спадами, що відповідали соціально-політичній ситуації в країні та світі. Найсприятливішими у досліджуваній період в економіці можна вважати 1921–1922 рр. Відзначаючи позитивні тенденції у розвитку Польщі протягом того часу, слід сказати, що загальний баланс промислового розвитку країни не можна вважати однозначно позитивним. Виробництво у ряді основних галузей промисловості було нижчим, ніж у 1913 р., багато з них перебували у стані застою. Нетривалі в цілому періоди економічної кон'юнктури чергувалися спадами. Економічна дестабілізація Польщі разом із зовнішньополітичними факторами наприкінці 1925 – на початку 1926 рр. викликали загальне незадоволення і створили в країні атмосферу для урядового перевороту, мали помітний вплив на розвиток національної державності. Польща у цьому сегменті свого розвитку на тоді залишалася віддаленою до рівня європейських країн-лідерів.

Відродженню польської державності сприяли гуманітарно-культурні фактори, створення духовних основ суспільства у нових історичних умовах. Досліджуючи характер взаємодії національної культури з усіма сферами життєдіяльності суспільства, можна твердити, що відповідність демократичної суспільної моделі складовим гуманітарно-культурного розвитку послужила запорукою поступу нації і становлення демократичної держави. Після тривалого періоду іноземного панування, яке часто призводило до зневажання національних та культурних цінностей, піднесення культури стало невід'ємною частиною національно-державного відродження, консолідуючим чинником, інтегратором політичних сил, оскільки вона мала здатність об'єднувати людей незалежно від їхньої світоглядної орієнтації та етнічної належності. Одним з найбільших здобутків Польської держави цього часу були реформування системи освіти, збільшення кількості навчальних закладів, розвиток національної науки, мови, літератури, мистецтва тощо. Зазнав зміни образ світу і людини в ньому, що істотно позначилося на суспільній свідомості й культурних досягненнях, формуванні загальнонаціональної культури як націотвірного чинника. Відомий публіцист і польський громадський діяч Адам Міхнік, не ідеалізуючи часи міжвоєнного двадцятиліття, пише, що вони були “в історії останніх двохсот років періодом ... вільного відпочинку, використаного для спорудження нових зрубів національної культури” [9].

Важливий фактор суспільного життя у польському суспільстві – Римо-католицька церква, яка здійснювала вплив на характер взаємовідносин суспільства і держави. Авторитет костелу ґрунтувався на історичних заслугах у збереженні культури, політичної спадщини, підтриманні національного руху поляків, їх усвідомлення як нації. Для польського суспільства стало характерним таке явище, як злиття релігійних вірувань із концепцією свободи і національної незалежності, що було усталеним й вагомим для національного відродження. Польський католицизм неможливо розглядати лише як релігійне явище, тому що, на противагу церковно-релігійним організаціям інших країн, він перетворився на помітний, у багатьох випадках вирішальний чинник у країні, ставши центром самоорганізації суспільства, його духовного вдосконалення. Поляки відіграли важливу роль у розвитку європейської, а відтак і світової культури.

Бачення і розуміння етнополітичного процесу в Другій Речі Посполитій дає підстави для висновку, що і в умовах незалежності винятково непослідовною декларувалася й здійснювалася польська політика в ставленні до національних меншин, особливо слов'янських. Пропагована ідея відродження Польщі в історичних межах сприяла загостренню протистояння між поляками й етнічними меншинами. Українська проблема стала однією з найскладніших у повоєнній історії країни. Вона займала важливе місце у політиці урядів, діяльності політичних партій, які в українському питанні дотримувалися, зокрема, таких концепцій: ендеки відстоювали “інкорпораційну” програму, метою якої був ідеал єдиної національної “Великої Польщі”, Польща для поляків шляхом примусової асиміляції поневолених у 1918–1923 рр. народів т. зв. “східних кресів”, передусім, українського; пілсудчики висували гасло “федерації” Польщі й України та інших етнічних спільнот. Незважаючи на постійне коригування офіційного курсу польського уряду в

національному питанні, на всіх етапах повоєнної Польщі стратегічною метою були колонізація й асиміляція непольського населення. Офіційна Варшава, з одного боку, гарантувала національним меншинам права й свободи, захист життя і недоторканість житла, а з іншого – в результаті ігнорувала дії влади. У 1918–1926 рр. робилися спроби національного порозуміння, але значних результатів вони не дали. Асиміляторська політика польської влади, так само, як зневіра у можливостях демократичного розв’язання проблем етнічних меншин, спонукали їх до боротьби за національну справу. Спроби порозуміння поляків з іншими народами, які проживали на теренах Польщі, ще раз засвідчили складність руху етнічних спільнот до демократичного суспільства в поліетнічних країнах, а, отже, їх суспільно-політичного поступу.

У розвитку відродженої Польщі важливою віхою став державний переворот у травні 1926 р., який здійснили Ю. Пілсудський та його прихильники, що засвідчив згортання парламентсько-демократичних основ у національному державотворенні й створення авторитарного “санаційного” режиму оздоровлення країни. І в українській, і в зарубіжній історіографії є різні думки щодо причин, змісту й характеру держави після перевороту, його базових трансформацій. Аналізуючи весь перебіг, варто зазначити, що був зумовлений ходом історичного процесу розвитку суспільства, яке не зуміло привести структуру і владні функції у відповідність із новими завданнями та потребами. Його причинами стали економічна і політична нестабільність країни, слабкість основ демократизму, відсутність традицій парламентаризму, маловпливовість інституту президента, погіршення стану в збройних силах, їх організації і незавершеність створення цілісної системи відповідно до умов національного державотворення, особистісний чинник Ю. Пілсудського, ускладнення суспільно-політичної ситуації й поглиблення внутрішніх суперечностей, а також міжнародні події виокремили вразливість молодого держави, невизначеність чітких пріоритетів у її зовнішньополітичній діяльності. Урядовий переворот 1926 р. обмежив демократично-парламентські основи у розвитку Другої Речі Посполитої і започаткував період авторитарної влади, яку в зарубіжній історіографії називають традиційними диктатурами чи режимами особистої влади, а режим “санації” характеризують як плюралістичний авторитаризм. Травневий 1926 р. переворот спричинив зміни у функціонуванні політичної системи, а не в моделі суспільно-політичного устрою в Польщі, що підтверджує продовження діяльності опозиційних політичних партій і об’єднань до кінця Другої Речі Посполитої. Тому неправомірно вважати парламентську систему завершеною після державного перевороту 1926 р. “Санаційне” правління відіграло суттєву роль у процесі боротьби за повну інтеграцію диференційованого перед переворотом суспільства, закінченні періоду чвар на тлі регіонального сепаратизму, спричиненні прискорення єдиного адміністративного поділу країни, впровадженні уніфікованих кодексів права, пожвавленні економічного життя та ін. Після 1926 р. не було помітно серйозних змін у галузі зовнішньої політики держави. Процес “санації” і надалі відбувався в умовах гострої боротьби з її супротивниками, що призводило до численних негативних наслідків.

Однак факт урядового перевороту 1926 р. у розвитку відродженої Польської держави залишається знаковою подією з її негативними наслідками та позитивними результатами і потребує подальшого вивчення, як у цілому нагромадженого у відновленій Польщі цінного досвіду національно-державного будівництва, наукове осмислення якого корисне для сучасного відродження держав Центрально-Східної Європи. Вивчення його є актуальним завданням історичної науки. Це природно, якщо мати на увазі, що історична наука перебуває у постійному русі, що в науці – історії нема нічого закінченого, вона розвивається разом із часом, відображає вимоги сьогодення, а також якщо врахувати, яку кількість документів опубліковано упродовж останніх років. Пропонуючи погляди на історичні процеси відродження Польської держави на початку ХХ ст. авторка залишає простір для дискусій, зіставлення з іншими точками зору. Чимало питань різних зрізів розгортання польської державності залишається вдячним об’єктом дослідження історії політичної, соціальної,

економіки, міжнародних відносин, культури, соціології, психології. Ї ще знайдуть свого дослідника.

Звичайно, Польща 1918–1926 рр. – насамперед люди, їх мислення, щоденна праця. В контексті країни подолання і вирішення низки питань, скажімо, яке кружляло в перші роки відродженої Польщі: звідки далі – з Кракова до Варшави чи з Варшави до Кракова? Тобто, здатність інтегруватися. Та й зрештою втримати цю державність, – відповіддю на це завдання стали трагічні події вересня 1939-го. Попри відносно коротке в часі історії буття, міжвоєнний період став таким, з якого виросла незалежність країни, яка продовжила традицію, репрезентувала поляків упродовж наступних десятиліть.

Список використаних джерел

1. *Ajnenkiel A.* Konstytucje Polski w rozwoju dziejowym 1791–1997 / Andrzej Ajnenkiel. – Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2001. – 416 s. 2. *Nałęcz D. i T. Józef Piłsudski – legendy i fakty* / Daria i Tomasz Nałęcz. – Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1986. – 399 s. 3. *Дейвіс Норман*. Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс; [пер. з англ. П. Тарашук]. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – 1080 с. 4. *Вандич Пьотр*. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / Пьотр Вандич; [пер. з англ. С. Грачова]. – К.: Критика, 2004. – 464 с. 5. *Зашкільняк Л. О.* Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с. 6. *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / Микола Литвин. – Львів: Інститут українознавства НАНУ; Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. – 488 с. 7. *Алексієвець Л.* Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926 рр. / Леся Алексієвець. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 448 с. 8. *Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* // *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 1921, nr 44, poz. 267. 9. *Міхнік А.* У пошуках свободи. Есеї про історію та політику / Адам Міхнік; [пер. із польської А. Павлишин]. – К.: Дух і Літера, 2009. – 554 с.

Леся Алексієвець

ПОЛЬША В 1918–1926 ГГ. В ИЗМЕРЕНИИ СОВРЕМЕННОСТИ

В статье представлен авторский взгляд на становление Польской Республики в 1918–1926 гг. из современной перспективы украинского исследователя.

Ключевые слова: Польша, междувоенный период, государственность, общественно-политическое развитие.

Lesya Alexiyevets

POLAND IN 1918–1926 FROM THE COMTEMPORARY POINT OF VIEW

The paper presents the author's opinion on the formation of the Polish Republic in 1918–1926 from the Ukrainian scientist's present-day outlook.

Key words: Poland, period between WW I and WW II, statehood, social-and-political development.